

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDEN I. CİHAN HARBİNE İSTANBUL'DA AMERİKAN MİSYONER FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ

*Özgür YILDIZ**

ÖZET

Osmanlı Başkenti İstanbul'da Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri 1831 yılında İstanbul'un Batı Türkiye Misyonu'nun bir istasyonu olarak teşkil edilmesiyle başlamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile misyoner faaliyetleri artmıştır. II. Abdülhamid misyoner faaliyetlerini engellemeye çalışmasına rağmen, Amerikan elçiliği ve Amerikan Başkanı'nın devreye girmesi nedeniyle geri adım atmak zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki döneminde Türkçülük ve Osmanlılık eksenli bir politika izlenmiş, misyoner faaliyetlerinin engellenmesi için misyonerlerin kurum ve kuruluşları ile ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir.

İttihat ve Terakki dönemi misyoner ve misyoner kurumları için yeni sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Misyonerler ve kurumları için yeni vergiler ve ödemeler getirilmiştir. Bunun yanında yabancı okullar konusunda kısıtlamalar getirilmiştir. Osmanlılık ve Türkçülük politikasının yoğun bir şekilde uygulanması yabancı ve misyoner karşıtlığını ortaya çıkarmıştır. Bu gibi durumlarda Amerikan Elçiliği hükümetle anlaşma yoluna gitmiş ve ilişkileri koparmamaya çalışmıştır.

Amerikan misyonerleri, faaliyetlerini misyonerler ve diğer görevliler vasıtasıyla yürütmektedirler. I.Cihan Harbi öncesi ve sırasında misyonerler İstanbul'da çalışan sıkıntısı çekmiş, diğer istasyonlardan getirdikleri misyoner görevlileri vasıtasıyla İstanbul'daki çalışmalarını yürütmüşlerdir. Amerikalı misyonerler İstanbul'da dini faaliyetlerini; Vlanga, İstanbul, Rum ve Emmanuel Protestan Kiliseleri'nde yürütmüşlerdir. Dünya Protestanların desteklediği ve genellikle bağışlarla ayakta duran bu kiliseler siyasi ve sosyal faaliyetlerin içerisinde olmuşlardır. Bu makalede Amerikan arşiv belgeleri ışığında İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki misyoner faaliyetleri kısa bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Misyonerlik, Amerikan

* Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, OSA Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: ozgurzyz@gmail.com

AN OVERVIEW OF AMERICAN MISSIONARY ACTIVITIES IN ISTANBUL FROM REIGN OF ABDULHAMID THE 2ND TO THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

Activities of American Protestant Missionaries in Ottoman Empire's capital Istanbul began in 1831 with foundation of Istanbul Station as a part of the West Turkey Mission. Missionary activities accelerated with enactment of Tanzimat and Islahat Decrees. Although Abdulhamid the 2nd had tried to inhibit the missionary activities, He had to step back due to interventions of the American Embassy and American president. When Ittihat and Terakki was in the power a policy aligned with Turkism and Ottomanism has been followed, therefore new regulations were introduced on the missionary foundations and organizations in order to restrain missionary activities.

The reign of Ittihat ve Terakki brought new challenges for the missionaries and missionary foundations. New payments and taxes were imposed on the missionaries and missionary institutions. Along with these developments some restrictions were introduced about the foreign schools. Implementation of an intensive Ottomanism and Turkism policy created an animosity towards the foreigners and missionaries. When such situations arise the American Embassy opted for compromise and refrained from the rupture of the relations.

American missions conduct their activities via missionaries and other attendants. Prior to and during the World War I missionaries employed in Istanbul suffered from financial difficulties and the work in Istanbul were carried out by the missionaries brought by other stations. American Missionaries run their religious activities in Istanbul from Vlanga, Istanbul, Rum and Emmanuel Protestant Churches. These churches which supported by the Protestant world and live largely due to donations were in part of political and social events. In this article, missionary activities in Istanbul in the last years of Ottoman Empire attempted to be explained in the light of American Archive documents.

Key Words: İstanbul, Missionary, American

Giriş

İstanbul'da Amerikan misyoner faaliyetleri Bay Goodell'in 9 Haziran 1831 yılında İstanbul'a ulaşım burada bir istasyon kurmasıyla başlamıştır.¹ Bay Goodell İstanbul'daki misyonu kuran İncil'i Türkçe'ye çeviren bir misyonerdir.² 40 yıl süren çalışmaları boyunca İstanbul'da son derece etkili olmuştur.

¹ E.D.G. Prime, **Forty Years in the Turkish Empire or Memories of. Rev. William Goodell**, Cambridge University Press, 1883 New York, s.112.

² Uygur Kocabaşoğlu'nun aktardığına göre; “ Bay Goodell; Türkçe'nin iyi bir uzmanı olduğu kadar, son derece mücadeleci ve örgütçü bir kişiliğe sahiptir. Aktif misyonerlik yaşamı 40 yıldır. Çok fakir bir New England ailesinin çocuğudur. Phillips Academy ve Dartmouth College'den mezun olduktan sonra Andover İlahiyat okulunda okumuştur. İyi düzeyde Latince ve Grekçe bilgisinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'na geldikten sonra Türkçe, Ermenice, Rumca ve Arapça'yı hakkıyla öğrenmiştir” Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, İmge Kitapevi, Ankara 2000, s. 34.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

İstanbul'da 1830'lu yıllarda 1.000.000 kişi yaşamaktadır. Müslümanlar nüfusun yarısından fazlasını oluştururken, bunlardan başka Ermeni, Rum ve Yahudiler bulunmaktadır.³ Protestan misyonerlerin⁴ özellikle üzerinde durdukları azınlık Ermeniler olmuştur. Amerikan misyonerleri ile Ermenilerin işbirliği birçok Amerikan arşiv belgesinde görülmektedir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı Amerikan misyoner faaliyetlerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bunun yanında 1850 yılında Osmanlı imparatorluğundaki küçük Protestan cemaat Amerikan Elçisi Sir Stratford Canning ve onun arkasında görünmez adam olarak bulunan William Goodell sayesinde millet⁵ statüsüne kavuşmuştur. 1856 Islahat Fermanı ile de Amerikan misyonerleri büyük başarı elde etmişler ve tüm kurumları ile Anadolu'yu sarmaya başlamışlardır.⁶

Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı Devleti yabancı baskısını iyice hissetmeye başlamış, Kırım savaşı sırasında alınan borç İmparatorluğu bir bataklığa sürüklemiştir. Misyonerlik faaliyetleri bu dönemde artmıştır. II. Abdülhamid aldığı enkazı ayakta tutmaya çalışırken büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.

1- II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Durumu ve Amerikan Misyonerleri

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Osmanlı Devleti ayakta tutulmaya çalışılmış, bu mücadele içinde birçok siyasi manevraya ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı- Rus harbinin getirdiği ağır yükümlülükler ve zarar Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre toparlanmasına engel olmuştur. Eğitim, sivil bürokrasi, ordu ve ekonomi alanında bir dizi reform uygulanmaya konulmuştur. Siyasi olarak Yezidlere karşı seferler düzenlenmiş, 1894-1896 yılında Ermeni ayaklanması çıkmış, Yunanistan mağlup edilmiş, Jön Türklerin muhalefeti zayıflatılmıştır.⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Amerikan siyasi ilişkilerine Amerikan elçiliği etkili olmuştur. Amerikalıların Türkiye'de kurmuş oldukları Amerikan Board Teşkilatı'nın siyasi ilişkiler bölümünde Osmanlı ülkesindeki iç ve dış gelişmeler yakından takip edilmiştir. Gelişmeler ve faaliyetler Amerika'ya raporlar ile bildirmiştir.⁸ Amerikan misyonerlerinin yoğunlaştığı yörelerde ABD konsolosluklar kurmuş, konsolosluklar vasıtasıyla misyoner faaliyetlerine destek vermişlerdir.⁹

³ E.D.G. Prime, A.g.e., s.126.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz; Seçil, Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları," **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, 3 (1992), s.1-16.

⁵ Millet sistemi, Necla Günay'ın aktardığına göre; "Osmanlı tabasının bir kısmını gayrimüslimler teşkil etmekteydi. Din ve mezhep kıstası, Osmanlı Devleti'nde halkı gruplandırmakta da esas alınmış ve çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup kişiler, etnik kökenlerine bakılmaksızın Müslüman, Hıristiyan, Yahudi olarak dikkate alınmışlardır. Yani nüfus, yarı-özerk dini ve kültürel cemaatler olan "milletler" halinde sınıflandırılmıştır." Necla Günay, **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s.97. Ayrıca, Protestanların Millet sistemine dahil olmaları hakkında bkz.; H.G.O. Dwight, **Christianity In Turkey: A Narrative of The Protestant Reformation in The Armenian Church**, Ballantyne Printir, London 1854, s.308.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, İmge Kitapevi, Ankara 2000, s.51.

⁷ Adem Kara, **Sultan II. Abdülhamid ve Saltanatının İlk Yılları Ahmed Saib**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.23.

⁸ Amerikan Arşiv Belgeleri, PAPERS OF THE AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSION (P.A.B.C.F.M), UNIT: 5(ABC 16,9,3)'dan alınmıştır. Dipnotlarda mikrofilm no (reel) ve belge numarası şeklinde verilmiştir. P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 534

⁹ Erdal Açıkse, "Türk- Amerikan Münasebetlerini Değerlendirilmesi", **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, s.547

Amerikan Elçiliği de hükümet ile ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır. Amaç Amerikan kurumlarının güvenliğini sağlamak ve yeni imtiyazlar koparmaktır. II. Abdülhamid yukarıda bahsedilen siyasi olaylar ile uğraşırken misyoner faaliyetlerine karşıda önlemler almaya çalışmıştır.

1886 yılında yabancı okulların yeniden düzenlenmesini ve Eğitim Bakanlığı'nın yabancı okulları denetlemesini istemiştir. Misyonerler, konsolosluklar aracılığıyla bu durumun değişmesi ve kendi kurumlarına imtiyaz almak için çaba göstermişlerdir. Bu çabalar meyvesini vermiş okullar için bazı kapitülasyonlar elde etmişlerdir.¹⁰

Osmanlı Devleti ile Amerika ilişkilerin İmparatorluğun son yüzyılında canlandığını söylemek mümkündür. Türkiye'de açılan Amerikan kurumları Osmanlı siyasi ve sosyal hayatında etkili olmuş, Amerikan kurumlarında yapılan faaliyetler misyonerlerin Osmanlı iç ve dış politikasıyla yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Doğal olarak bu faaliyetler ilişkilerin canlı tutulmasına neden olmuştur.

II. Abdülhamid döneminde Amerikan Elçiliği'nin yaşadıkları sorunları Washington'a bildirdiğini ve çözüm yolları aradığını görmekteyiz. Amerikan misyonerlerinin bu dönemde en büyük kaygısı kurumlarını güvence altına almak yönünde olmuştur. Bu nedenle hükümetle ilgili işlerde padişah iradesi olarak bu güvenceyi elde etmeye çalışmışlardır. 1903 yılında kurumlarının güvence altına almak için Amerikan Başkanı Roosevelt ve Amerikan Dış İşleri Bakanı Hay'ı devreye sokmuşlardır. Beyaz Sarayda Roosevelt ve Dış İşleri Bakanı Hay Osmanlı Hükümetinden kurumların güvencesi için taahhüt almış ve Amerika'da bulunan misyoner heyetine; "*İstanbul'a geri dönebilirsiniz. Bu hususta sizin memnuniyetiniz garanti altındadır*" demiştir.¹¹

Osmanlı devleti Amerikan kurumlarının güvence garantisi için 1904 Ağustos ayında bir irade yayımlanmıştır. 1907 ye kadar bu garanti nedeniyle misyonerler hükümetle aralarında önemli bir sorun yaşamamışlardır. Amerikan misyonerlerinin talepleri elçilik vasıtasıyla iletmeye devam etmiştir.¹²

Aynı irade Amerikan elçiliğinden geçmiş ve Amerika'da Dış İşleri bakanlığının "Yabancı İlişkiler" olarak bilinen yıllık bölümünde yer almıştır. Bu irade ile Amerikan Board'un 9 merkezdeki mal varlığındaki yerlerin tapuları Amerikan elçiliğine gönderilmiştir. Bu yerler; Sivas, İzmir, Talas, Kayseri, Van, Selanik, Maraş ve Adanadır.¹³ İmparatorluk ve hükümet bu kurumları tanımıştır. İrade ile kurumların dokunulmazlığı genişletilmiştir. Misyonerler bu dokunulmazlığın tüm imparatorluğa yayılmasını istemektedirler.¹⁴

Görüldüğü üzere Amerikan misyonerleri II. Abdülhamid zamanında imtiyazlar koparmayı başarmışlardır. 1903-1907 yılları arasında vergiler hakkında da talepleri olmuştur. Bu taleplerin bir kısmını elde etmişlerdir. 1907 yılında mal varlıkları ile ilgili talepleri artmış ve sonunda Mayıs 1907 yılında tapularla ilgili olan bir irade yayımlatmayı başarmışlardır.¹⁵

II. Abdülhamid aynı dönemde Panislamist bir yaklaşım sergilemiş bu yaklaşım misyonerlerle onu sık olarak karşı karşıya getirmiştir.

¹⁰ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 534

¹¹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 534

¹² P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 534

¹³ Selanik şehir merkezi ve tarım arazisindeki yerler olarak iki parça gösterilmiştir. Bu nedenle belgede 9 merkez denilmiştir.

¹⁴ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 535

¹⁵ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 535

2- 1908-1914 Yılları Arasında İstanbul'da Amerikan Misyoner Faaliyetleri

a- İttihat ve Terakki Dönemi

1908 ve sonrası Osmanlı Devleti bir demokrasi imtihanından geçmekteydi. II. Abdülhamid dönemi sona ermiş ve İttihatçılar başa geçmişti. Osmanlı Devleti'nin mutlak monarşiden temsili demokrasiye yol almaya başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet Devri olarak adlandırılan (1908-1918) dönem İttihat ve Terakki örgütünün etkisiyle üretilmiş bir dış politikaya sahne olmaktadır. Bu dönemde; 1911-1912 yıllarında İtalyanlarla, 1912-1913'de Balkanlı müttefiklerle ve son olarak ta 1914-1918 arasında Birinci dünya savaşı ile üç sıcak savaşın doğrudan muhatabı Osmanlı Devleti idi.¹⁶

Emperyalist Avrupa 1838-1914 yılları arasında uyguladığı 1838 Ticaret Antlaşması'nın başlattığı ticaret politikası, 1854'te başlatılan borçlandırma politikası, 1880'de başlatılan yabancı sermaye yatırım politikası ve Gayrimüslim ve Gayr-i Türkleri himaye ve isyana teşvik politikaları ile Osmanlı Devleti'ni önce iflasa, sonra bozulmaya ve parçalanmaya, en sonunda yıkılmaya mahkûm etmiştir.¹⁷

Bahsi geçen dönem sanayileşme oranı ile 1896-1913 yılları arasında % 30'u geçerek¹⁸ dünyanın önde gelen sanayi ülkesi olan Amerika içinde bir fırsattı. 1909 yılı misyoner raporuna göre Amerikan Board teşkilatı son 28 yılda 2.735.341,14 TL yani 12.035.501,01 dolarlık Türkiye'ye faaliyetleri ve kurumları için yatırım yapmıştır.¹⁹

Misyonerlere göre; Hamid rejiminin İttihat ve Terakki güçleri tarafından devrilmesi Osmanlı Devleti için yeni fikir ve yeni bir güç getirmiştir. Yeni değişiklikler ve metotlar Türkiye'ye gelmiştir. Fakat misyoner ve misyoner kurumları için yeni zorluklar ve yeni meseleler ortaya çıkmıştır.²⁰

İttihat ve Terakki Örgütünün temel manada düşüncesi kuvvetli dozda Türk Milliyetçiliği'dir.²¹ Bunun yanında yeni hükümet "Osmanlılık" politikası DA gütmektedir.²² Bu politikalar Amerikan misyonerlerine zorluklar çıkarmaktadır. Amerikan elçiliği bu dönemde 1907 iradesiyle aldıkları imtiyazları muhafazaya çalışmaktadır. Okullar ve eğitimle ilgili yeni kararların çıkması Amerikan misyonerleri ile itihatçıları karşı karşıya getirmiştir.²³

İttihatçıların 1908 yılı parti programında üzerinde durduğu ve en önemli gördükleri konu maarif olmuştur. Cemiyetin bu konuda milliyetçi bir yaklaşımı sezilmektedir. Resmi olmayan okullarda Maarif Nezaretinin denetimi sağlanacak, ders programlarındaki Türklüğe aykırı unsurlar kaldırılacaktı. Resmi ya da özel ilkokullarda dersler öğrencinin ana dilinde okutulacak ama bu dil Türkçe olmadığı takdirde Türkçe dersleri zorunlu olarak programda bulunacaktı.²⁴ Misyonerler

¹⁶ Hasan Ünal, "İttihat terakki ve Dış Politika (1906-1909)" **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.213.

¹⁷ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi(1908-1914)" **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.167

¹⁸ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi(1908-1914)" **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.166

¹⁹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 510.

²⁰ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 535, 536.

²¹ Hasan Ünal; "İttihat terakki ve Dış Politika (1906-1909)" **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.216.

²² P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 536.

²³ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 536.

²⁴ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.73.

okullarının eğitim bakanlığına bağlı olmasından ve denetim ile ilgili konulardan sıkıntı duymuşlardır. Amerikan misyonerlerine göre 1907 yılı iradesi pratikte uygulanmaz hale gelmiştir.²⁵

İttihat ve Terakki yönetiminin iç sorunların yanında sürekli olarak karşılaştıkları savaş şartları buhranlara neden olmuştur. Kabineler sürekli olarak değişmiştir. Siyasi istikrarsızlık Amerikan misyonerlerinin stratejilerini değiştirmelerine neden olmuştur. Misyonerlere göre anayasal rejime geçilmesine rağmen hükümetin misyoner kurumlarına karşı tutum ve davranışlarda büyük değişiklikler olmuştur. Amerikan misyonerleri 11 farklı kabine ile temas etmek zorunda kalmalarından şikâyetçi olmaktadır.²⁶

İttihatçılar parti temel ilkesi olan milliyetçilik uygulamasını her alana yaymaya çalışmışlardır. Milli Kütüphane, Milli Hazine-i Evrak, Milli Musiki, Milli Filmcilik, Milli Coğrafya Cemiyeti ve Turizm ile ilgili kurumlar oluşturulmuştur.²⁷ Bu milli kurumların oluşturulması ve yabancı karşıtı bir siyaset izlenmesi, misyonerleri doğal olarak rahatsız etmiştir. Misyonerler ittihatçı hükümete mal varlıkları ile ilgili başvuruda bulunmuşlar, olumsuz yanıt almışlardır. Tapu ile ilgili merkezleri artırmak istemişler; Bursa, Bitlis, ve Antep'i de 1904 iradesine dâhil etmek istemişlerdir fakat yeni rejim bunlara izin vermemiştir. Hükümet Amerikan kurumlarının listeleri istemiş ve yeni açılacak kurumlar için yeni ilkeler getirmiştir. Amerikan misyonerlerinin çalışmalarına zorluklar getirilmiştir.²⁸

Hükümetin bu tutumuna karşı Amerikan elçiliği devreye girmiştir. Misyonerin bildirdiğine göre yeni vergiler ve ödemeler getirilmiştir. Elçilik hükümetle anlaşma yoluna gitmiş ve ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır. Dışişleri Bakanlığı ile diplomatik temaslar kurarak Amerikan elçisi imtiyazların korunmasına ve vergilerin azaltılmasına çalışmıştır.²⁹

İttihatçıların misyonerlere ve örgütlerine bakışını inceledikten sonra Birinci Dünya Savaşı öncesi Amerikan misyonerlerinin İstanbul'daki faaliyetlerine bir göz atalım;

b- İstanbul'da Amerikan Misyoner Görevlileri

1910 yılı içerisinde Amerikan Misyonerleri İstanbul'da personel sıkıntısı çekmektedir. 25 Ocak 1910'da Papaz Allen'in zatüre hastalığından ölmesi nedeniyle Eşi Bayan Allen çocuklarıyla birlikte Mart ayında Amerika'ya dönmüştür. Bu iki çalışanın gitmesi Misyoner örgütünün çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında 39 yıl 12 ay zarfında hizmet eden 7 Board görevlisi Amerika'ya dönmüştür.³⁰ Bu kan kaybı teşkilatı sarsmıştır. Görüldüğü üzere Misyoner örgütü çalışanlarını çok yakından takip etmekte ve onlarla ilgili durumları yıllık raporla ile merkezlerine bildirmektedirler.

1910-1911 yıllık raporuna göre; Bayan Gile, Bayan Barker sağlık nedenleriyle, Bayan Allen'de ailevi nedenlerden dolayı ayrılmış, Bunun yanında İstanbul istasyonuna bağlı olan; Adapazarı'nda Bayan Bolt, Gedik Paşa'da Bayan Grace Kellogg, Bahçecikte Bay ve Bayan Lawson Chambers çalışmalarını sürdürmüştür.³¹

Bayan Marden Gedikpaşa'daki çalışmalara destek vermiştir. bu sıkıntılı dönemde yardım etmiştir.³² 1911 yılında da geçi yardımcıları ve diğer istasyonlarda gelen destekle İstanbul istasyonu

²⁵ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 536.

²⁶ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 536.

²⁷ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti", **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.241

²⁸ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 537.

²⁹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 538.

³⁰ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 268.

³¹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 269.

³² P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 270.

çalışmalarını sürdürmüştür. Bayan Greene'nin Amerika'ya geri dönmelerine müteakip Bayan Henrick onların yerine gelmiştir. Misyoner teşkilatı deneyimli bir çalışanın ayrılması dolayısıyla büyük üzüntü ve endişe yaşamaktadır.

1911 yılı içinde Bayan Macallum'un, Bay ve Bayan Ryan'ın dönmesi beklenilmektedir. Bay Allen'in yerine hala bir görevlendirme yapılmamıştır. Bayan Annie M. Barker'in gelmesi istasyonda da memnuniyetle karşılanmıştır. Gedik paşadaki eğitim personeli boşluğunu gidermek için Adapazarı'ndan Bayan Hale ve Arnavutköy'den Bayan Kellog ve Merzifon'dan Bayan Marden'in kızı getirilmiştir.³³

Görüldüğü üzere geçici yardımcılar ile istasyon çalışmaları sürdürülmeye çalışmaktadır. Yine belgelerde dikkatimizi çeken bir husus Amerikan Misyoner Cemiyetinin bir aile şirketi gibi çalıştığıdır. Misyonerler sahaya genelde eşleriyle birlikte gelmektedir. Bayan Marden'in kızı örneğinde görüldüğü gibi çocukları da misyoner veya misyoner teşkilatında çalışan bir görevli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Balkan savaşlarının etkisini göstermesi ve Birinci Dünya savaşının sinyallerini vermesi misyoner çalışmalarına yeni bir yön vermeye başlamıştır. Fakat bu kritik dönemlerde misyonerler İstanbul'da çalışmalarını sürdürmüştür. Misyonerler yaptıkları yayınlar ile Protestanlar üzerinde etkili olmaya çalışmışlar ve bölge siyaseti ile ilgilenmişlerdir. Misyonerlerin önemli bir yayın organı olan Avedaper 1913-1914 yılında yayın hayatını sürdürmüştür. Bu dergi için Amerikan misyoner örgütü Papaz Z. H. Jejizian ve Papaz A. Schmavonian editör olarak görevlendirmiştir.

Derginin yayım ve iş idaresi H. Matteosian yürütmektedir. Fatura ve ödemelere de bakan Matteosian Türkiye'de başarılı olarak çalışmaktadır. 5 yıldır kitap satışlarını yürüten Mattesioan 1913 yılında kitap satışlarından net 495,89 Türk lirası kazandırmış ve şu an stokta 213.000 kitap kalmıştır.³⁴ Yeni yayınlar arasında rağbet görenler; İncil tefsiri, eski ve yeni ahit sunumu, biyografiler, dua kitapları, popüler bilim yapıtları, çocuk kitapları, modern evanjelik cüzler ilgi çekmekte ve talep almaktadır. Bu yıl basılan sayfaların sayısı 4.450.400'dür.³⁵ Görüldüğü üzere Amerikan Board Teşkilatının yayım kısmında çalışan 3 görevli savaş öncesi yayım faaliyetlerini sürdürmekte ve kitap satışları için diğer istasyonları da ziyaret etmektedirler.

Genel olarak 1910-1914 yılları arasında Misyoner heyeti çalışan sıkıntısı çekmiş ve diğer istasyonların desteğiyle kurumlarındaki faaliyetlerini sürdürmüştür, yayım bölümünde ki çalışanları başarılı bir şekilde fasilasız yayım faaliyetlerini sürdürmüştür.

c- Amerikan Misyonerlerinin İstanbul'da Dini Çalışmaları

Misyoner raporları incelendiğinde; İstanbul'da Protestanların dini faaliyetlerinin büyük ölçüde kiliseler aracılığıyla yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir.

İlk Protestan Kilisesi İstanbul'da 1846 yılında Misyoner Goodell'in çalışmalarıyla kurulmuştur. Hem Ermeniler hem de Rumlar kiliseye davet edilmiş ve kilise hizmetlerinden yararlanmaları önerilmiştir.³⁶

Kilise 1846 yılı temmuz ayında kurulmuş, İlk *İstanbul Evanjelik Ermeni Kilisesi* olarak misyoner kayıtlarına girmiştir. Kilise çalışmalarının ilk günü 40 Ermeni (37 erkek 3 kadın) kiliseye

³³ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 276.

³⁴ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 505, 506.

³⁵ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 507.

³⁶ E.D.G. Prime, *Forty Years in the Turkish Empire or Memories of. Rev. William Goodell*, Cambridge University Press, 1883 New York, s.315.

gelip dini faaliyetlere katılmıştır.³⁷ Bu kilise Türkiye'nin ilk Protestan Ermeni Kilisesi olmuştur. Bu Ermeni kilisesinin şimdiki adı Aynalı Çeşme Protestan Ermeni Kilisesi'dir.³⁸ Levoan Panos Dabağyan bu kiliseyi Amenasurp Yerortutyun Kilisesi olarak da adlandırıldığını bildirmektedir.³⁹

Amerikan misyonerlerinin "First Church" olarak adlandırdığı bu kilisenin 1910 yılında yöneticisi Papaz Arsen Schmavonian'dır. 1910 yılında bu kilisede hatiplik yapan ve yıl içinde ciddi böbrek rahatsızlığı geçiren Profesör Hagopos Djedjizian iyileşmiş ve dua toplantıları yapmaya başlamıştır.⁴⁰

1911 Yılında kilise üyeleri İstanbul Kilisesi'ne 230 TL bağışta bulunmuştur. Misyonerlere göre 1911 yılı kilise çalışmaları için etkili ve başarılı olmuştur. Profesör Hagopos Djedjizian'ın sağlık durumu ve ihtiyarlığı nedeniyle yeni bir papaz ihtiyacı doğmuştur. Misyoner Charles Riggs Muş bölgesindeki Baron Benyamin Bedrosian'ı bu kiliseye önermiştir.⁴¹

1910-1911 misyoner raporları incelendiğinde Protestan misyonerlerini İstanbul'daki diğer bir kiliseleri **Vlanga Kilisesi**⁴²dir. 1910 yılında kilisenin yöneticisi Papaz Kevork'tur.⁴³ Kilise Gedik Paşa Ermeni İncil kilisesi olarak ta adlandırılmaktadır.⁴⁴ Bu kurum için Amerikan misyonerleri 1880 yılında II. Abdülhamit döneminde Padişah iradesi alarak kilisenin arsasını satın almışlardır.⁴⁵ Misyonerler için kurumlarını güvenceye almak büyük bir imtiyazdır. Bu imtiyazları, ileri tarihlerde devlet ile herhangi bir sorun yaşadıklarında kullandıkları birçok belgede görülmüştür.

Kilisenin Gedikpaşa'da bulunan arsasına, bina inşası için irade alınmış, II. Abdülhamit misyonerlere göre bu iradeden iki kez caymak istemiş ve kilise inşaatının başka bir yerde yapılmasının daha münasip olacağını bildirmiştir. Aynı bina için 1889 yılında Bay D. Willis James tarafından 5000 dolar bağış yapılmıştır. Bu bağış miktarı 31 ağustos 1910 tarihinde 10.851,85 dolar olmuştur.⁴⁶ Yukarıdaki belgede görüldüğü üzere kilise binaları bağışlarla kurulmaktadır. Bağışları yapanlar ve bağış miktarları belgelerde bildirilmektedir. 18 Mayıs 1911 tarihinde kilisenin inşası için Sultan V. Mehmet Reşat Ferman vermiştir.⁴⁷

1911 yılına kadar 20 yıllık bir sürede Vlanga Kilisesi'nin Papazı Kevork Demirjian'dır. 1911 yılından sonra bu papaz İskoçya'ya gitmiştir. Onun yerine Adapazarı'ndan geçici olarak

³⁷ H.G.O. Dwight, **Christianity In Turkey: A Narrative of The Protestan Reformation in The Armenian Church**, Ballantyne Printir, London 1854, p.264,265.

³⁸ Mehmet Alparslan Küçük, **Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.104. Ayrıca Bkz; Karl Vartan Avakian, , "The Armenian Evangelical Church 1846-1996," <http://www.cacc-sf.org/c-aehistory.htm> 13.06.2012 ve Hagop A. N., Chakmakjian, "The Armenian Evangelical Church and The Armenian People," <http://www.cacc-sf.org/c-aecHAC.html> 13.06.2012.

³⁹ 1 Temmuz 1846'da ahşap bina olarak inşa edilmiş olan mabed yanmıştır. 20 Mart 1861 tarihinde aynı yerde kargir kilise ve mektep yapılabilmesi için arsa satın alınmasına ferman verilmiştir. 9 Ağustos 1905 tarihinde imparatorluk fermanı ile temel atılmış, 1907'de resmi törenle kilise açılmıştır. 1995 yılında halen faaldir. Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.278,279.

⁴⁰ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 271.

⁴¹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 277.

⁴² Dabağyan bu kiliseyi hay Avedaranagan Yegegezi olarak adlandırmaktadır. Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s..280.

⁴³ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 271.

⁴⁴ Mustafa Numan Malkoç, **Günümüz Türkiye'sinde Protestanlık**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.117

⁴⁵ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 270.

⁴⁶ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 270.

⁴⁷ Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.283.

gelen Papaz Rovsep Djedjizian bu kiliseye dini işlerde yardım etmiştir.⁴⁸ Bu şekilde Amerikan misyonerlerindeki personel hareketliliği göze çarpmaktadır.

Kilise ve diğer dini kurumların tamir ve tadilatı bağışlarla yürütülmektedir. Mesela 1911 yılı içinde Vlanga Kilisesi'nin zemini çürüdüğü için tamir için 400 TL yardım toplamıştır.⁴⁹

Üçüncü Protestan din kurumu **Rum Evanjelik Kilisesi**'dir. Bu kiliseyi 1910 yılı içerisinde İzmir Papazı Dr. Moschou ziyaret etmiştir. Bu olaya misyonerler çok önem vermiş ve Rum evanjelik birliği için önemli bir adım olarak görmüşlerdir.⁵⁰

1911 yılında Rum Evanjelik Kilisesi 7 yeni üye kabul etmiş, genç erkekler için yapılan toplantılar devam etmiştir. Misyonerler kilisede bulunan iki vaizin geçimlerini iyi sürdürebilmesi için maaşlarının arttırılması talebinde bulunmuşlardır.⁵¹

Dördüncü kilise **Emmanuel Protestan Kilisesi**'dir. Bu kilise Emmanuel Joğvaran olarak adlandırılmaktadır. 1908 tarihinde tesis edilmiştir. Amerikan misyonerlerine ait olan Bible House Kitap evi binasının içindedir.⁵² Bu kilisede 1910 yılında Papaz H.K. Krikorian vaaz verirken, Bay Stambolian ve Papaz Ghazaros Garabedian da dini işleri yürütmektedir. Hasköy'de Pazar ve Çarşamba günleri çok fakir insanlara kilise düzenli olarak dini hizmetlerde bulunmuştur. Belki bu şehrin her yerinden daha fazla kış iyi geçirilmiş ve para dağıtılmıştır.⁵³ Görüldüğü gibi Protestan kiliseleri fakirlere yardım ederek ve hatta para dağıtarak faaliyetlerini etkili kılmaya çalışmışlardır.

1911 yılında ise Emmanuel Kilisesi, teşvik edici bir şekilde genç erkeklere toplantılar düzenlenmiştir. Bazı Müslümanlarda dua toplantılarına katılmaktadırlar.⁵⁴

Dini hizmetler kiliselerde sınırlı kalmamıştır. Boyacıköy'de pazar sabah dini faaliyetleri Dr. Herrick tarafından yürütülmüş, Bay Karakin Koundrajian'da şehirdeki misyonerlik çalışmalarını üstlenmiştir.⁵⁵

Aynı şekilde diğer dini hizmetler 1911-1912 yıllık raporlarına yansımıştır. Bu raporlara göre Hasköy'deki Pazar okulundaki dua hizmetleri devam etmektedir. Papaz Stepan Chorigian bölgede çalışmaktadır. 40'ın üzerinde burslu ve 2 yerli öğretmen burada görevlendirilmiştir.⁵⁶ İstanbul'da bulunan Amerikan okullarındaki öğrencilere de İncil dersleri verilerek Protestanlık öğretileri yayılmaya çalışılmaktadır.⁵⁷

Misyonerlere göre belki de 1911 yılında en önemli olaylardan birisi İstanbul'da Birleşik Yardım Derneği (United Charities Association)'un oluşturulmasıdır. Bu dernek 4 Protestan Ermeni'nin Protestanlara geçici olarak mali yardım yapmasıyla kurulmuştur. Bu komite; bir misyoner, 4 Ermeni ve aktif temsilci Bay Karekin'den oluşmaktadır.⁵⁸

1911 yılında diğer önemli bir olay, Bay G. Sherwood Eddy (YMCA Asya Genel Başkanı)'nın İstanbul'da 10 gün özel dini faaliyetlerde bulunması ve Ermenice çeviriler yaparak

⁴⁸ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 277.

⁴⁹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 277.

⁵⁰ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 271.

⁵¹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 277.

⁵² Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.279.

⁵³ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 271.

⁵⁴ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 277.

⁵⁵ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 272.

⁵⁶ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 277.

⁵⁷ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 278.

⁵⁸ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 278.

evanjelik faaliyetlere katkı sağlamasıdır.⁵⁹ YMCA; Genç erkeleri Protestanlaştırmak için kurulan bir dernek olup, son derece etkili çalışmalarda bulunmaktadır. Tüm dünyada maddi ve manevi destek almaktadır. Genellikle Protestan Amerikan Erkek okullarını doğrudan desteklemektedir. Bu derneğin başkanının İstanbul'a gelmesi kanımca misyonerler için o nedenle önemlidir.

İstanbul misyoneri Charles Riggs dış istasyonlara ziyaretler yaparak dini çalışmaları tüm istasyon geneline yaymaya çalışmıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde; Kırk Kilise, Demotika, Gümülcine ziyaret edilmiştir. Dardanel'deki çalışmalar sürdürülmüş, Rodos papazlar tarafından ziyaret edilmiştir. Edirne'de Bay Achillevs faaliyetlerde bulunmuştur.⁶⁰ Görüldüğü üzere I. Cihan harbine kadar Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri fasılasız bir şekilde dönemin siyasetine göre şekillenerek sürmüştür.

Sonuç

İstanbul'da Amerikan misyoner faaliyetleri Papaz William Goodell'in 9 Haziran 1831 yılında İstanbul'a ulaşmasıyla başlamış ve özellikle Osmanlı Devleti içinde bulunan Ermeniler üzerinde yoğunlaşmıştır.

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve 1850 yılında Osmanlı Devleti içinde bulunan Protestanların "millet" statüsü kazanmasıyla misyoner faaliyetleri etkili olma ve kurum bazında kökleşme sonucu doğurmuştur.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti ile Amerikan siyasi ilişkilerine Amerikan elçiliği etkili olmuştur. Padişah iradeleri ile misyonerler; misyoner mallarının tapusu ve kurumlarının güvence altına alınması gibi imtiyazlar elde etmişlerdir. Sultanın Panislamist yaklaşımı misyonerleri kendi silahlarıyla vurma düşüncesi döneme damgasını vurmuştur.

İttihat ve Terakki dönemi misyoner ve misyoner kurumları için yeni zorluklar ve yeni meseleler ortaya çıkarmıştır. Yeni vergiler ve ödemeler getirilmiştir. Yabancı okullar konusunda kısıtlamalar getirilmiştir. Osmanlılık ve Türkçülük politikasının yoğun bir şekilde uygulanması yabancı ve misyoner karşıtlığını ortaya çıkarmıştır. Amerikan Elçiliği hükümetle anlaşma yoluna gitmiş ve ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır. Hariciye nezareti ile diplomatik temaslar kurarak Amerikan elçisi imtiyazların korunmasına ve vergilerin azaltılması çabasında olmuştur.

I. Cihan Harbi öncesi misyonerler İstanbul'da çalışan sıkıntısı çekmiş, diğer istasyonlardan getirdikleri misyoner görevlileri vasıtasıyla İstanbul'daki çalışmalarını yürütme yoluna gitmişlerdir.

Misyonerlerin sahada etkili olmalarını sağlayan faaliyetlerden birisi yayın faaliyetleridir. İncelediğimiz dönem içinde misyonerler fasılasız olarak yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Dergi, kitap, Türkçe-Ermenice İncil basmaya ve yaymaya devam etmişlerdir.

I. Cihan Harbi öncesi İstanbul'da Amerikan misyonerleri dini faaliyetleri; Vlanga, İstanbul, Rum ve Emmanuel Protestan Kiliselerinde yürütmüşlerdir. Bağışlarla ayakta duran ve dünya Protestanlarınca desteklenen bu kiliseler hem siyasi olarak hem de sosyal olarak faaliyetlerini din çatısı altında yürütmüşlerdir.

Son söz olarak incelediğimiz kısa dönemde Amerikan misyoner faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasını etkilemiş verilen imtiyazlar ve iradelerle kopardıkları ayrıcalıklar çok kısa bir sürede karşımıza dayatma olarak çıkmıştır. Günümüzde de dış devletlerin herhangi bir konuda imtiyaz talepleri olduğunda, son derece dikkatli olmalı ve bir sonraki nesli üzmemeye şekilde karar vermeye özen göstermeliyiz.

⁵⁹ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 278.

⁶⁰ P.A.B.C.F.M. Reel 628, Belge No: 278, 279.

KAYNAKÇA

1- Amerikan Board Arşiv Kaynakları

- P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 534
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 535
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 510
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 536
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 537
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 538
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 268
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 269
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 270
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 276
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 505
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 507
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 271
P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 272
P.A.B.C.F.M. Reel: 628, No: 277
P.A.B.C.F.M. Reel: 628, No: 278
P.A.B.C.F.M. Reel: 628, No: 279

2- Kitaplar

- DABAĞYAN Levon Panos, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- DEMİR, Fevzi, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- DWIGHT, H.G.O., **Christianity In Turkey: A Narrative of The Protestan Reformation in The Armenian Church**, Ballantyne Printir, London 1854.
- GÜNAY, Necla, **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- KARA, Adem, **Sultan II. Abdülhamid ve Saltanatının İlk Yılları Ahmed Saib**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu'daki Amerika**, İmge Kitapevi, Ankara 2000.
- PRIME, E.D.G, **Forty Years in the Turkish Empire or Memories of. Rev. William Goodell**, Cambridge University Press, New York 1883.

3- Makaleler

AÇIKSES, Erdal, “Türk- Amerikan Münasebetlerini Değerlendirilmesi”, **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara, s.542-557.

AKGÜN, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları,” **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, 3 (1992), ss.1-16.

AVAKIAN, Karl Vartan, “The Armenian Evangelical Church 1846-1996,” <http://www.cacc-sf.org/c-aehistory.htm> 13.06.2012

CHAKMAKJIAN, Hagop A. N., , “The Armenian Evangelical Church and The Armenian People,” <http://www.cacc-sf.org/c-aecHAC.html> 13.06.2012

EYİCİL, Ahmet, “Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti”, **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.228-244.

KODAMAN, Bayram; “II. Meşrutiyet Dönemi(1908-1914)” **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.165-192.

ÜNAL, Hasan , “İttihat terakki ve Dış Politika (1906-1909)” **Türkler Ansiklopedisi 13. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 Ankara s.212-227.

4- Tezler

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, **Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2005.

MALKOÇ, Mustafa Numan, **Günümüz Türkiye’sinde Protestanlık**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005.